

УДК: 82-4:821.111(497)

Лазаренко Дар'я
(Софія, Болгарія)

**«Прекрасний маленький гобелен»:
історія одного осіннього листочка,
равлика і Вільяма Шекспіра в книзі
Александра Шурбанова «Проба» (2016)**

Ця рецензія – літературно-критичний есей – має на меті познайомити читача з книгою болгарського письменника, перекладача і шекспірознавця Александра Шурбанова «Проба» (2016, Сіела), під обкладинкою якої зібрані есе-роздуми, вірші і літературознавчі спостереження. В центрі уваги статті – оригінальний, синергетичний підхід болгарського вченого до ключових питань, структуруючих шекспірівський дискурс: шекспірівського питання, таємниці Шекспірової геніальності, специфіки еволюції творчої манери драматурга і сучасної рецепції його творів.

Ключові слова: *Вільям Шекспір, шекспірівське питання, шекспірівський дискурс, рецепція, есе, метафора, метафорична конкретизація, афоризм*

Обкладинка паперового мешканця книгарні має лише декілька секунд аби привабити потенційного покупця, змусити майбутнього читача зупинити погляд на зшитку засіяних літерами листків і замислитись над тим, які відповіді або – ще краще! – питання очікують на нього у чорно-білих хащах, що ховаються за нею. Обкладинка¹

¹ Ознайомитись з обкладинкою книги, а також прочитати уривки мовою оригіналу можна на сайті порталу «Культура», <https://kultura.bg/web/%d0%be%d0%bf%d0%b8%d1%82/>.

книги Александра Шурбанова² «Проба» (2016, Ciela)³, створена Івою Сашевою, має небагато шансів привернути увагу любителів бестселерів або шукачів гострих літературних відчуттів. Проте, цей невеликий образотворчий шедевр обов'язково зацікавить вдумливого читача, читача-філософа, книжкового детектива і літературного естета, а також будь-якого замріяного мандрівника, невинного ідеаліста, невиліковного романтика і, зрозуміла річ, літературознавця. На обкладинці книги намальований жовто-рудий осінній листочок, схоплений у той самий момент, коли він із олівцевого скелету впевнених, ритмічних чорних ліній перетворюється на акварельне свято кольору і живої фактури. А олівцева лінія, що дала йому життя, тікає кудись на зворотній бік обкладинки, де перевтілюється у розірвану нитку намистин. Цей малюнок – метафора, і водночас загадка, розгадати яку зможе тільки уважний читач. Запропонована розвідка не ставить за мету розвіяти таємничі чари книги професора Шурбанова, але важко утриматися від того, щоб хоча б поверхово торкнутись метафоричного шару малюнку, адже саме обкладинка не дає розлетітись у різні боки окремим листочкам книги, міцно тримаючи їх під одним «дахом».

Серед інших смислів, листочок на обкладинці має й символічний смисл, адже він уособлює стисле есе-

² Професор Александр Шурбанов – видатний болгарський філолог, шекспірознавець, письменник, поет, перекладач художньої літератури і педагог. Він є автором численних літературознавчих досліджень, одинадцяти поетичних і семи есеїстичних збірок, перекладів творів англійських та американських письменників, в тому числі великих трагедій В. Шекспіра «Гамлет», «Король Лір», «Макбет» і «Отелло», а також роману Дж. Апдайк «Гертруда і Клавдій». Однією з найвідоміших шекспірознавчих робіт Александра Шурбанова є книга «Painting Shakespeare Red: An East-European Appropriation» (2001), написана у співавторстві з іншим відомим болгарським шекспірознавцем Бойкою Соколовою.

³ Шурбанов А. Опит. – София : Ciela, 2016. – 217 с.

VI. Рецензії, есеї, огляди, повідомлення

спостереження, жанр, у якому написана книга. Взяті разом, ці різнокольорові, яскраві, маленькі і, здавалося б, поодинокі листочки складають велике дерево – дерево життя, під кроною якого перехожі проходять, не підіймаючи голови, не помічаючи тієї неочікуваної розкоші й краси, що приховується від погляду у найбільш помітному місці. Тож, серед іншого, листочок – *«прекрасний маленький гобелен, від якого я не можу відвести очей»*⁴ – символ повсякденності, тих дрібниць, прекрасних і майстерно прихованих, які автор має дивовижний дар помічати і вплітати у своє масштабне полотно разом із загальноцивілізаційними філософськими спостереженнями, гострою соціальною критикою і літературознавчими етюдами.

Суперстислі оповідання і есе наразі увійшли до моди – в тому числі у Болгарії, де у 2018 році Георгій Господинов, один з найяскравіших авторів сучасної болгарської літератури, опублікував книжку з промовистою назвою *«Усі наші тіла. Суперстислі історії»*⁵. Суперстислі історії Господинова і суперстислі есе Шурбанова позначені ювелірною відточеністю стилю, незрівняним почуттям гумору і метатекстуальною багат шаровістю структури. Проте, якщо Господинов майже завжди залишається вірним вихідній обіцянці дотримуватися жанру *«суперстислої історії»*, що триває одну-дві сторінки, то Шурбанов почувається абсолютно вільним у своїх експериментах. Він поєднує поезію і прозу (що часом несподівано перетворюється на поезію), афоризми і нариси, спогади, розмисли, риторичні запитання та історії. Іноді межа між ними настільки умовна, що читач відчуває її лише завдяки білому полю, яке розділяє два есе. Іноді ж навпаки – несхожість і навіть певний антагонізм двох

⁴ Шурбанов А. Опит. – София : Ciela, 2016. – С. 151.

⁵ Шурбанов А. Опит. – София : Жанет 45, 2018. – 139 с.

сусідніх есе породжує додаткові, неочікувані смисли. І хоча формат виглядає як данина сучасності, епосі суперстислого письма, що панує у кіберпросторі соціальних мереж, по суті, така стислість форми – це потужність стиснутої пружини, яка запускає механізм, подібний поетичному. Кожне есе – це відповідь на певне питання, або навпаки – питання без відповіді. Книга розпочинається словами «*ПИТАЮ СЕБЕ*»⁶. Живий інтерес до літератури і життя, жага пошуку, відкриття і бажання поділитися новим знанням – очевидні імпульси для її створення. Кожне (вербалізоване чи ні) питання запрошує до вдумливого, повільного читання, спільного розмірковування і смислотворення. А стисла форма залишається лише вершиною айсберга, який відкриється очам читача, готового для діалогу.

Структура цього діалогу ретельно виважена автором, ідеально збалансована, але зроблено це так майстерно, що читач майже не помічає авторського диктату, рухаючись з легкістю від розмислів над гостро-соціальними проблемами сучасності до філософських медитацій і пошуків місця людини у Всесвіті, від замріяного милування красою навколишнього світу до навдивовижу проникливого шекспірознавчого аналізу. «Проба» – це інтелектуальна подорож-розмірковування: від загальноцивілізаційних проблем до сучасного болгарського суспільства, до особистої історії Александра Шурбанова, яка тісно переплетена з вдумливими рефлексіями щодо освіти, науки, мистецтва.

Стилю Шурбанова властива неймовірно багата палітра художніх засобів. Особливо цікаві метафори, які автор – як справжній педагог з багаторічним досвідом – використовує в якості наочних моделей: «Ось як це працює», ніби каже він читачеві. Приміром, говорячи

⁶ Шурбанов А. Опыт. – София : Ciela, 2016. – С. 9.

VI. Рецензії, есеї, огляди, повідомлення

про радянський соціально-культурний спадок, Шурбанов пише: *«Ми люди, які жили в тіні стіни. Стіна впала, але тінь все ще на наших обличчях»*⁷. Шурбанов ефективно реалізує стратегію, яку він сам напівжартівливо називає Шекспіровим «антиноміналізмом» та «підтримкою реалізму», наводячи у приклад сонет 66 і велику трагедію «Макбет»⁸. Вченого вражає дивовижна здатність Шекспіра до метафоричної конкретизації / опрідметнення абстрактних понять, що призводить до повної інтеграції духовного і матеріального буття, яка відбувається через *«подолання вікової дихотомії, закладеної в основу західної релігії та філософії, та надання космічних вимірів усьому, що відбувається в людському світі»*⁹. Метафори, які використовує Шурбанов з метою поєднання духовного і матеріального начал, часто природні, знайомі, буденні, обертаються до читача прихованим до цього моменту боком, відкривають нові смисли, як-от, приміром, коли автор порівнює своє життя із засніженим парком, стежки якого вкриті кригою, і ліричний герой обирає нетоптану, важку стежку, аби не впасти, слідуючи за більшістю¹⁰, або ж жаліється, що його бритва занадто гостра, а шкіра занадто ніжна – у прямому та переносному сенсі¹¹. Інші ж образи більш поетичні, драматичні, неочікувані. Метафорично насичені рядки *«Я пляшка / викинута розбитим кораблянином / в безпам'ятну колиску хвиль. / А море, / здається, не має берегів»*¹² обов'язково викликають у шекспірознавців цілу низку асоціацій, а у широкого читацького загалу – захоплення їх потужною

⁷ Там само. – С. 16.

⁸ Там само. – С. 187-188.

⁹ Там само. – С. 188.

¹⁰ Там само. – С. 64.

¹¹ Там само. – С. 65.

¹² Там само. – С. 67.

експресивною силою. Метафора у Шурбанова має два обличчя – когнітивне і поетичне.

Інший аспект стилістики твору – це його органічна афористичність. Часто афоризм стає такою собі «вишенькою на торті» есе, але буває, що саме есе вміщується в рамки афоризму, поступово розгортаючись у свідомості читача квіткою китайського чаю. Приміром, Шурбанов пише: *«Нахабність філолога, який взявся до поетичного перекладу, схожа на нахабність геометра, який уявляє, що він може стати художником, тому що навчився креслити»*¹³. За цими іронічними рядками приховані десятки років перекладацького, перекладознавчого, літературно-критичного і письменницького досвіду автора. Родзинка ж афоризму полягає у тому, що Шурбанов водночас застерігає перекладачів-початківців, але також і провокує їх, підбурюючи до дії, кидаючи виклик їхнім амбіціям.

Якщо мене б запитали, про що написаний Шекспірів «Гамлет», то я – з вищезгаданою «нахабністю філолога» – відповіла б, що він про те, як це, бути людиною. Книга Шурбанова присвячена цьому ж питанню: як це, бути людиною. Відповідь професор Шурбанов шукає у власних спогадах, спостереженнях і у Шекспірових творах. Бути людиною – це бути прекрасним у власній недосконалоості, бути справжнім, живим, сповненим протиріч і сумнівів. Шурбанов пише: *«Як би вона не відгороджувалась від світу равликовим будиночком, людина залишається кінець-кінцем голою під відкритим небом, під дощем і на вітрі. І так вона перестає бути равликом. Стає людиною. Про це нам говорить Шекспірів «Король Лір»»*¹⁴. Справжня література визначається Шурбановим так само, як і справжня людина: *«Безсмертні драми Шекспіра, можливо, саме*

¹³ Там само. – С. 193.

¹⁴ Там само. – С. 105.

VI. Рецензії, есеї, огляди, повідомлення

тому безсмертні, що вони сповнені недосконалостей, внутрішніх суперечностей, нерівностей»¹⁵. У своїй книзі Шурбанов намагається захопити та показати світ таким, яким його можна побачити і крізь призму Шекспірових творів – нерівним, неідеальним, строкатим, сповненим хаосу і гармонії, краси і протиріч.

Книга містить цілий розділ, присвячений виключно Барду, але шекспірівською інтертекстуальністю просякнуті також і більшість інших її текстів. Шекспір для Шурбанова – органічна і напрочуд важлива складова світу, в якому він живе і творить, а отже – органічна частина текстової тканини. Красномовним є вірш «Після Меркуціо»¹⁶, що є реплікою у розмові з читачем про вічні теми дорослішання, старіння, невпинного плину часу і невідворотності смерті.

Після Меркуціо

*Коли ми були молодими і здоровими
і вічними
і жартували зі смертю,
ми не відчули, як вона ковзнула
поміж нами
як тінь хмарини,
і раптом стала реальною.
Ми не бачили її обличчя,
просто знали,
що вона вже тут
і не має почуття гумору¹⁷.*

Що стосується розділу, присвяченого Шекспіру, то його можна було б розгорнути у цілу книгу. Питання, які структурують текст розділу, за своєю природою є масштабними, філософськими, загальноцивілізаційними, а авторська думка, що веде читача за собою, – системною,

¹⁵ Там само. – С. 155.

¹⁶ Там само. – С. 76.

¹⁷ Переклад Д. Лазаренко.

глибокою і потужною. Вона рухається від дилем, які хвилюють широкий загал, до більш вузьких шекспірознавчих проблем, які, тим не менш, не здаються читачеві нудними або відірваним від реальності (Шекспір і є для Шурбанова сама реальність, «сіль землі»).

Для початку автор обирає мабуть найбільш дискусійне питання шекспірознавчого дискурсу – Шекспірівське питання, відмітає усі можливі класичні й антистретфордські здогадки та дає навмисно провокаційну відповідь: *«Нам залишилося лише одне можливе рішення: Шекспіра ніколи не існувало. Це суто і просто колективна мрія людства про якесь надлюдське самопізнання, саморепрезентацію та самовираження»*¹⁸. Висловлений Шурбановим парадокс – витончений й іронічний, втім він доволі повно і об'єктивно відкриває читачеві сутність рецепції образу Шекспіра, невпинного пошуку його справжнього обличчя: наш Шекспір – це ми самі, це дзеркало, що відбиває пошуки індивідом / суспільством / цивілізацією власної ідентичності.

Проте, сам автор не зловживає когнітивним потенціалом постаті драматурга заради ефектності цілком правомірних висновків. Для нього Шекспір в першу чергу – людина, потім – митець, і вже лише після цього – метафора. Шурбанов не сприймає пустого теоретизування з приводу Шекспірової незрівнянної і тому дивовижної геніальності. З вибачливою посмішкою, він відкидає усі антистретфордські версії і теорію колективного авторства (*«Начебто множинність авторства може пояснити винятковість чиєїсь творчості»*¹⁹). Його Шекспір – живий і справжній, це людина і особистість, радше ніж загадка, монумент, класик.

А втім, чи є щось більш загадкове, ніж людина? Дивовижна сутність людського буття тісно пов'язана у

¹⁸ Там само. – С. 182.

¹⁹ Там само. – С. 182.

VI. Рецензії, есеї, огляди, повідомлення

Шурбанова з дивом Шекспірового генія: *«Хіба ми не бачимо, як художник стає більш зрілим і мудрим разом зі своїми персонажами, як він стає усе глибшим і сумнішим? Ні, частина того дива, яким є Шекспір, полягає в тому, що він – реальна людина, як і всі ми, але людина набагато більш високого ніж наш рівня сприйняття та свідомості»*²⁰. Шурбанов робить Шекспіра ближчим нашим сучасникам, не зводячи його з п'єдесталу, без нігілістичного пафосу та постмодерної фамільярності, за якими, здається, іноді приховується просто страх серйозної розмови про вічні речі. В епоху панування симулякрів і кризи метанаративів така розмова, як відомо, багатьом видається недоречною і непотрібною.

Шекспір Шурбанова сучасний, але не є нашим сучасником. Він гармонійно вписаний у палітру власного часу, «плоть від плоті» англійського Ренесансу, про який вчений пише з глибоким розумінням: *«Коли порівнюєш образи, намальовані Чімабуе і Джотто, а також безіменним Боянським майстром, з тим, що їм передуює і прикрашає віттарі та іконостаси по всій Візантії, одразу впадають в око окремі риси їх святих. Ніби раптом – після нескінченного мертвого простору релігійних конвенцій – ми ввійшли у сяючий світ живого життя, від застиглої традиційної іконографії перейшли до захоплюючої різноманітності реальності, від дивного і незрозумілого минулого ми перенеслись у відому нам сучасність, і ми впізнали у наших предках подібних до нас людських істот»*²¹. Так само, як святі на полотнах ренесансних митців залишаються святими, але водночас стають ближчими і зрозумілішими для тих мирян, що захоплено дивляться на геніальні фрески, так і Шекспір у Шурбанова – це все ще ікона літературного іконостасу,

²⁰ Там само. – С. 183.

²¹ Там само. – С. 140.

але «жива», ренесансна ікона, наділена індивідуальними, людськими рисами, правом на помилки і протиріччя.

В одному з есе²² автор змушує читача замислитись над тим, що б було, якби Шекспір раптом опинився у сучасному світі. Поряд із сумною та іронічною посмішкою у бік інтерпретаторів і редакторів ми бачимо тут теплий і м'який гумор. Так жартувати можна лише про когось, кого справді добре знаєш і любиш. Драматург здивовано оглядає стан сучасного шекспірівського дискурсу, але нарешті кидає: *«А тепер подумаємо, де приємно провести вечір – ось в чому питання»*²³. Але відповідь на це здавалось би буденне питання не так легко знайти. За Шурбановим, по-справжньому вдома себе можна відчути тільки у межах власної доби або ... в театрі!²⁴

Саме близьке знайомство з Шекспіром і безумовна любов до його творів, що стали справжнім домом для Александра Шурбанова, уможливають масштабність його узагальнень, які охоплюють усе жанрове розмаїття Шекспірового доробку. Вчений прослідковує творчу еволюцію драматурга *«...від зовнішнього до внутрішнього, від інтриги до персонажа, від передбачуваної спільноти до унікальної особистості, від спостереження за світом до самопізнання»*²⁵, відзначаючи із теплою іронією: *«Те, що наприкінці своєї кар'єри Шекспір, здається, піднімає руки і повертається до комедії із зітханням, є цікавим фактом і свідчить, що він, зрештою, був такою самою людиною, як і усі ми»*²⁶.

Таємниця геніальності Шекспіра, на думку болгарського науковця, полягає в унікальному поєднанні

²² Там само. – С. 183.

²³ Там само. – С. 183

²⁴ Там само. – С. 184.

²⁵ Там само. – С. 185.

²⁶ Там само. – С. 185.

VI. Рецензії, есеї, огляди, повідомлення

у його творчій особистості драматичного і поетичного талантів. Покликання Шекспіра, зауважує А. Шурбанов, в першу чергу драматичне, він вживається в кожний образ, робить його живим, індивідуальним, навіть у сонетах і поемах, уникаючи притаманного ліриці егоцентризму. Відточений талант драматурга поєднується із незрівнянним за своєю силою поетичним генієм і – *«саме в цій послідовності»*²⁷ – породжує твори, що стали позачасовим й універсальним загальнолюдським культурним надбанням.

За спостереженнями А. Шурбанова, комедії Шекспіра залишаються вічно молодими і живими, тоді як хроніки на сьогодні майже мертві, окрім тих, що за своєю природою орієнтовані на дослідження протиріч людської природи й близькі до трагедій. Шекспірові ж трагедії неможливо перекласти сучасною театральною мовою, хоча деякі режисери й намагаються їх модернізувати, залишаючи від Шекспіра лише ім'я на афіші²⁸. Невже ми втратимо трагедії Шекспіра назавжди, коли вони перетворяться на застигли кам'яні брили з музейної експозиції, цікаві лише вузьким спеціалістам? Шурбанов пропонує єдиний можливий вихід: читати Шекспіра і намагатися зрозуміти, читати так, ніби він писав свої твори не для сцени, а для того самого уважного, закоханого у слово читача, чий образ проступає крізь сторінки «Проби», читача, що здатний з однаковим захопленням дивуватися красі осіннього листочка і геніальності великого англійського драматурга.

²⁷ Там само. – С. 187.

²⁸ Там само. – С. 185-186.